

תקצירי המאמרים

שער ראשון: המוסדות

בית דין קבוע – הגדרות והשלכות הלכתיות

במהלך שנות הגלות החליפו מוסדות שונים את מערכת המשפט התורנית המקורית, במסגרת זו ניתן מעמד מיוחד לבית דין קבוע. במאמר זה עסק הרב נתן חי בהגדרתו של בית דין קבוע, ומצא כי ההגדרה נעה בין קבלה פורמלית של בית הדין לקבלה מכללא. סמכויותיו של בית דין קבוע כפי שהתברר במאמר הן שילוב של חובות וזכויות המוטלות על בית הדין, בדומה לאלה המוטלות על מערכת משפט מחייבת.

התדיינות לפני דין יחיד

בדרך כלל בית דין של תורה כולל שלושה דיינים. על רקע זה דן הרב עדו רכניץ בשאלה מתי ראוי להתדיין בפני דין יחיד ומה נדרש כדי לעשות זאת. מסקנתו שבהסכמת בעלי הדין הדבר אפשרי, ואף שההמלצה היא להימנע מכך, מדברי האחרונים עולה שבקהילות רבות היה מנהג לדון יחידי בתביעות קטנות. אמנם כתבו פוסקים שבנושאים קלים ופשוטים הדבר מותר.

בית דין של זבל"א בימינו: פתרון או בעיה

על פי המשנה אחת הדרכים לגיבוש הרכב של בית דין היא בדרך של "זה בורר לו אחד" (זבל"א). כלומר שכל אחד מבעלי הדין בוחר דיין אחד, ושני הדיינים בוחרים דיין שלישי. דרך זו להקמת בית הדין מעוררת מספר שאלות בהן דן הרב נתן חי, ובכלל זה, אם בית דין של זבל"א הוא בית דין רגיל או שמא סוג של בוררות, אם עדיף להתדיין בפני בית דין רגיל או בפני בית דין של זבל"א. כמו כן נדון אופן התנהלות בית דין של זבל"א, ומתברר כי במשך שנים רבות לוקה דרך זה בהתנהלות שאינה הגונה, ועל כן יש מן הפוסקים ששללו אותה לחלוטין.

ערעור על פסיקת בית דין לממונות

בתקופת המנדט כפו הבריטים את הקמת בית הדין לערעורים על בית הדין הרבני. הדבר עורר ויכוח תורני נוקב בין התומכים והמתנגדים, אשר העסיק את העולם התורני במשך שנים רבות. בהמשך לכך, הרב עדו רכניץ חזר לעיין ביסודות הסוגיה, וטען כי ערעור היה חלק ממערכת המשפט של התורה, והיעלמותו הייתה תוצאה של חורבן מוסדות השיפוט היהודיים במהלך הגלות. ברוח זו הוא המליץ לשוב ולהקים ערכאת ערעור גם על בתי הדין לממונות שתתבסס על הסכמת בעלי הדין והדיינים.

הסתיעות בהוצאה לפועל

מימוש פסק דין של בית דין לממונות נעשה על ידי הוצאה לפועל שהיא מוסד אזרחי ולא דתי. על רקע זה הסיק הרב הלל גפן שעל פי ההלכה מותר להסתייע בהוצאה לפועל כדי לממש פסקי דין של בית דין לממונות. זאת, מכיוון שמימוש פסק הדין על פי החוק אינו נוגד את ההלכה המחייבת הגנה מסוימת על החייב ("מסדרין לבעל חוב"). זאת ועוד, לדבריו אין איסור בכך שהוצאה לפועל מטילה על החייב את הוצאות הגבייה ואף מחייבת אותו בריבית פיגורים.

שער שני: הפסיקה

היתר פנייה לערכאות

פסיקת בתי הדין לממונות מותנית על פי החוק בהסכמת שני הצדדים שבית הדין יכריע ביניהם. במקרה שהנתבע מסרב לקבל את סמכות בית הדין על בית הדין להתיר לתובע להגיש את התביעה בבית המשפט. הלכה בסיסית זו מעוררת שורה של שאלות נוהליות שבהן עסק הרב הלל גפן: כיצד יש להודיע לנתבע על התביעה, מה הראיה הנדרשת לסירובו של הנתבע כדי להתיר לתובע לפנות לבית המשפט, ומה דינו של נתבע שמוכן להתדיין בדין תורה אך אינו מוכן לחתום על הסכם הבוררות המקובל "בין לדין ובין לפשרה". בנוסף, נדונה השאלה המהותית, האם לאחר שנתבע סירב לבוא לדין תורה, והדיון התקיים בבית המשפט, רשאי התובע לגבות את מה שפסק בית המשפט, או שמא רק את מה שמגיע לו על פי ההלכה.

צו מניעה ועיקול נכסים

במקרים רבים מבקש אחד הצדדים לדיון מבית הדין סעד זמני, כגון, עיקול נכסים, צו הפסקת עבודות וכדומה. בדיני צו מניעה בהלכה עסק הרב יובל חסיד ועמד על הצורך לאזן בין הצורך של מבקש הצו לבין החשש לפגיעה בלתי מוצדקת באדם שהצו יוצא כנגדו. בהקשר זה הוא עמד על העילות למתן צו זמני, על הראיות הנדרשות ועל הסעדים השונים. בשולי הדברים הוא דן במתן צו זמני על ידי בית הדין הפועל בחסות חוק הבוררות, שמעניק סמכות לבית הדין רק לאחר חתימת שני הצדדים על הסכם בוררות. לפיכך במקרה שיש צורך בהוצאת צו טרם שהצד השני יידע על עצם הבקשה ניתן לפנות לבית המשפט לצורך הוצאת הצו. במקרה שהצדדים כבר חתמו על הסכם בוררות וישנו צורך דחוף רשאי בית הדין להוציא את הצו במעמד צד אחד.

כיצד מפשרים? בין פשרה לדין וצדק

בהסכמי הבוררות המקובלים מסמיכים הצדדים את בית הדין "בין לדין ובין לפשרה". הסמכה זו מחייבת להגדיר מה נכלל בסמכות בית הדין לפשרה. בסוגיה זו עסק הרב דניאל

כ"ץ שעמד על ההבחנה בין פשרה על פי דין לבין פשרה בהסכמת הצדדים. גם כאשר מדובר על הסכמת הצדדים, יש להבחין בין הסכמה נקודתית לפשרה מסוימת שבית הדין הציע לצדדים (שדומה במידת מה לגישור), לבין הסכמה כללית שבית הדין יכריע בדרך של פשרה. הרב כ"ץ הוסיף והדגיש שגם פשרה צריכה לעשות מתוך חתירה לצדק במובנו הרחב. כמו כן, הפשרה מאפשרת להרחיב את סמכות בית הדין ולהשיב לו סמכויות שאבדו לבתי הדין, ובכלל זה, הכרעה במחלוקות וחיוב בנזקי גוף.

הכרעה במחלוקות בימינו

אחד האתגרים הגדולים ביותר בדרך לתחיית משפט התורה הוא מציאת הדרך להכריע במחלוקות. זאת, לאחר שנים רבות ללא הסנהדרין, שהייתה המוסד המשפטי העליון, שהכריע בכל מחלוקת הלכתית. לאתגר זה נענה הרב הלל גפן אשר עמד על מספר דרכי התמודדות: על פי רוב דעות הפוסקים, על פי מנהג בתי הדין, על פי מנהג המדינה ועל פי חוק המדינה במקום שבו הוא חופף לאחת הדעות בהלכה.

חיוב בהוצאות משפט

על פי ההלכה המפסיד בדין אינו מחויב בהוצאות המשפט של הצד השני. עם זה פוסקי זמננו עמדו על הצורך לתקן תקנות שירחיבו את סמכות בית הדין לחייב בהוצאות במקרים הנדרשים. הרב דניאל כ"ץ עסק בסוגיה זו בהרחבה, ועמד על המקרים שבהם יש חיוב בהוצאות משפט על פי שורת הדין, ועל המקרים שבהם יש צורך בתקנה, כגון, במקרים שיש מחלוקת אם לחייב. במסגרת זו הוא הציע לקבוע בהסכם הבוררות כי הצדדים מסמיכים את בית הדין לחייב בהוצאות משפט על פי שיקול דעתו, ובמקביל להגדיר את התבחינים לחיוב, כגון במקרה של רשלנות של אחד הצדדים שגרמה להוצאות. יודגש כי גם לאחר ההרחבה לא מדובר על חיוב של המפסיד בהוצאות הצד השני בכל מקרה, אלא רק במקרה של אשמה ברמה זו אחרת.

שער שלישי: דיני הראיות

הסתמכות על אומדן

הרמב"ם קבע כי בדיני ממונות בית הדין רשאי להכריע על פי שכנוע פנימי, גם ללא ראיות כשרות, אמנם עוד טרם ימי הרמב"ם הוחלט להגביל את בית הדין להכרעה על פי ראיות כשרות בלבד. אולם לדעת הרא"ש עדיין יש אפשרות להסתמך על שכנוע פנימי בצירוף ראיות נסיבתיות ("אומדנא דמוכח"). למחלוקת זו משמעות רבה בימינו, כאשר רוב הציבור אינו נוהג לוודא קיומם של עדים בעת ביצוע הליכים עסקיים ומשפטיים. על רקע זה בחן הרב דניאל כ"ץ את סוגיית ההסתמכות על אומדן מדברי חז"ל ועל ימינו, ועמד על ההבדל בין עוצמות שונות של מידת הוודאות של בית הדין, וכן על ההבדל בין סעדים שונים,

ובכלל זה ההבדל בין הוצאת ממון והחזקת ממון. זאת, כדי להגדיר את הנסיבות שבהן רשאי בית דין בימינו להכריע ללא ראיות כשרות.

עדות מומחה בהלכה

בתי דין לממונות, כמו כל ערכאה משפטית, נדרשים להיעזר במומחים שונים, וממילא עולות השאלות: מה מעמדם ההלכתי של המומחים, ומהם הכללים ההלכתיים החלים עליהם. במאמרו דן הרב עדו רכניץ בשאלות אלה וטען כי יש מומחים שתפקידם "לפרש" את המידע הנמצא כבר בידי בית הדין, כגון, תרגום של שפה זרה, או ניתוח של תכניות בניה. סמכותם של מומחים אלה מבוססת על כך שניתן להסתמך על מידע שניתן לאמת בבדיקה חוזרת, גם ללא עדים כשרים. בנוסף, ישנם מומחים שתפקידם להכריע בשאלות שיש בהן מרחב של שיקול דעת, כגון, קביעת שווי נכס על ידי שמאי. מומחים אלה מהווים מעין בית דין לעניין שבו הוסמכו להכריע.

פרשנות חוזים בהלכה

במסגרת הבירור העובדתי נדרש בית הדין במקרים רבים להכריע במקרה של מחלוקת על פרשנות חוזה כתוב שבין צדדים. למעשה מדובר בשורה של שאלות שבהן עסק הרב הלל גפן, אשר הובילו לניסוח כללים לפרשנות חוזה בהלכה. הרב גפן קבע בין השאר כי אין בהלכה מקור לכך שיש לפרש חוזה לרעת מי שניסח אותו, שבמקרים מסוימים מהווה התמורה לעסקה ראייה לגבי מהות העסקה ("הדמים מודיעים"), ושבמקום שבו כוונת הצדדים ברורה היא גוברת אף על מה שנכתב בחוזה שביניהם.

שער רביעי: תורת האישים

מעמד האישה בבית הדין לממונות

מעמדן של נשים בבית הדין מעורר עניין ציבורי בשנים האחרונות. במאמרה בוחנת הרבנית ד"ר שפריה מישלוב שורה של סוגיות בהקשר זה, ומסקנתה היא שבכל הנוגע לזכויות האישה כתובעת ונתבעת דינה שווה לזה של הגבר. כך גם נשים המייצגות בעלי דין (עו"ד וטו"ר), הן בעלות זכויות שוות לאלה הגברים. אמנם, מעמדה של אישה כעדה מורכב יותר, ובכל זאת, ישנן מספר סיבות לקבל את עדותה. לגבי כהונתה של אישה כדיינית המגבלה ההלכתית חמורה יותר, ויש ספק אם נכון למצוא היתר לכך.

דין תורה בין יהודי ובין לא־יהודי

בתי דין לממונות עוסקים כדבר שבשגרה בבירור מחלוקות בין יהודים ולא־יהודים. הרב עדו רכניץ נדרש לשאלה מהו הדין החל במקרה זה, ומסקנתו כי יש לדון את שני הצדדים על פי משפט התורה באופן שוויוני כאילו שניהם יהודים.